

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Павлова О. Г. До питання вивчення історії мистецтв у Харкові (кінець XIX - початок XX ст.) // Проблеми історії та методології історичної науки. Харківський історіографічний збірник. – Харків: Бізнес Ін форм, 1998. – Вип. 3. – С. 192 – 196.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський

О. Г. ПАВЛОВА

ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МИСТЕЦТВ У ХАРКОВІ

(КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Дев'ятнадцяте сторіччя стало періодом становлення та інтенсивного розвитку науки, культури, мистецтва у Харкові. Багато вчених своєю всебічною діяльністю сприяли розвитку української культурної думки та розповсюдженню знань з історії вітчизняного та світового мистецтва на Слобожанщині. Плідно в цьому напрямку з другої половини ХІХ ст. працювали професори Харківського університету Д. І. Каченовський, О. І. Кирпичніков, С. К. Редін, М. Ф. Сумцов, Ф. І. Шміт та ін. Своїми дослідженнями вони заклали основи і сприяли розвитку у Харкові таких важливих областей науки, як мистецтвознавство та музеєзнавство.

Питання вивчення історії мистецтв охоплює багато різних аспектів. Одним із важливих напрямків цієї проблематики є викладання історії мистецтв. Харківський університет з моменту його заснування надавав значення вирішенню цього складного питання. Але лише з 1880-х рр. у Харкові почали читати спеціальні мистецтвознавчі курси. Цю сторінку в історії одного із найстаріших університетів України відкрив відомий філолог, мистецтвознавець професор О. І. Кирпичніков. Його спеціальністю була література, але він багато уваги приділяв вивченню і популяризації мистецтва. Досліджуючи історію загальної літератури, він паралельно заглиблювався у питання історії мистецтв.

У першій половині 1880-х рр. кафедра історії мистецтв Харківського університету все ще залишалася вільною. О. І. Кирпичніков перший в історії університету підготував і читав спеціальні лекції з історії мистецтв. У 1882/1883 навч. році для студентів III та IV курсів історико-філологічного факультету О. І. Кирпичніков прочитав курси лекцій «Література і мистецтво в перші століття християнства» та «Історія італійського мистецтва в епоху Відродження» [1, с. 6]. Головні частини курсу «Історія італійського мистецтва в епоху Відродження» передували фундаментальний вступ, який знайомив студентів з джерелами італійського мистецтва та впливом Візантії на його розвиток, після чого професор давав розгорнуту характеристику мистецтва епохи Ренесансу. На 1883/1884 навч. рік О. І. Кирпичніков підготував і прочитав студентам новий курс – «Історія російського мистецтва» [2, с. 211].

На той час проблеми історії візантійського мистецтва були мало розроблені, більшість значних пам'яток мистецтва і культури ще були недостатньо вивчені, тому вчений будував цей курс на основі висвітлення окремих яскравих моментів російського та українського мистецтва. Особливу увагу студентів лектор звертав на значну роль Візантії у становленні і розвитку вітчизняного мистецтва.

Одночасно ці лекції О. І. Кирпичніков читав і перед студентами Новоросійського університету, де вони мали також великий успіх.

Культурна діяльність О. І. Кирпичнікова мала значний вплив на розвиток художніх інтересів його учнів. Зокрема це стосується одного із кращих представників Харківської професури кінця XIX – початку XX ст. М. Ф. Сумцова.

Викладання по кафедрі історії і теорії мистецтв стало більш-менш систематичним з 1889 р. Це було пов'язано із введенням у 1884 р. державних екзаменаційних комісій для випускників університету. Згідно з програмою цих екзаменів, що діяли наприкінці 1880-х – початку 1890-х рр., необхідно було обов'язково мати і знання з історії давньогрецького і давньоримського мистецтва, головних моментів християнського європейського та вітчизняного мистецтва [3, с. 9].

У зв'язку з цим у кінці 80-х рр. розпочинається читання лекцій на все ще вакантній кафедрі історії і теорії мистецтв. Для підготовки студентів-філологів до державних іспитів читати лекції з цієї дисципліни було доручено професору давньогрецької літератури О. М. Деревицькому. У 1888/1889 навч. році студенти прослухали загальний курс з історії класичного мистецтва, який був тісно пов'язаний з теорією мистецтв. На осінь 1890 р. О. М. Деревицький підготував і прочитав студентам курс «Історія християнського мистецтва». А в наступному році по кафедрі історії мистецтв були прочитані лекції з «Історії італійського мистецтва в XV-XVI століттях», «Теорії мистецтв» та «Історії стилів». У 1892/1893 навч. році О. М. Деревицький знову читав загальний курс історії мистецтв [4, с. 25]. Крім лекцій були призначені і спеціальні години для консультацій та практичних занять, які часто проводилися в Музеї красних мистецтв.

У 1893 р. на кафедру історії і теорії мистецтв Харківського університету був призначений Є. К. Редін – мистецтвознавець, випускник Новоросійського університету, учень і послідовник наукової школи Н. П. Кондакова. Саме з появою цього першого спеціаліста на кафедрі історії і теорії мистецтв можна говорити про початок становлення мистецькознавчої школи в університеті.

Із студентських років Є. К. Редін глибоко вивчав християнський фресковий і мозаїчний живопис. Перша його наукова праця була присвячена дослідженню художніх пам'яток Софійського собору у Києві. Мистецтвознавця особливо цікавили зародження і розвиток давньохристиянського мистецтва. Найбільше в цьому напрямку він працював над дослідженням візантійської епохи. Є. К. Редін високо цінував мистецтво італійського Відродження, мав серйозний інтерес до вивчення давньоруської мініатюри, зробив значний внесок у справу вивчення і збереження місцевих пам'яток мистецтва та старожитностей.

Коло дослідницьких інтересів Є. К. Редіна було дуже широке, тому і лекційні курси, які він читав для студентів з історії мистецтв, охоплювали найрізноманітніші питання. Його глибокі за змістом лекції можна умовно розділити на дві групи. Першу складали курси лекцій, присвячені мистецтву Давнього Сходу: Єгипту, Асирії, Фінікії, Індії, Персії, а також Давньої Греції і Риму; друга група – це лекції з історії християнського мистецтва [5, с. 2]. У свою чергу «Історія візантійського мистецтва» був одним із найудобленіших лекційних курсів вченого. З особливим захопленням під час лекцій Є. К. Редін зупинявся на історії

візантійської мозаїки та мініатюри. Обидва ці курси читалися паралельно протягом року. Крім цього проводилися щотижневі практичні заняття з історії давнього та візантійського мистецтва в університетському музеї, а також консультації після занять. Така організація навчання з історії мистецтв була особливо важливою, бо надавала можливість на практиці познайомитися з творами мистецтв та набути деякі практичні навички з історії мистецтв та музеєзнавства.

У 1907/1908 навч. році лекції з «Історії російського живопису» також читав приват-доцент А. І. Успенський [6, с. 16]. Він деякий час продовжував читати лекції з історії мистецтв і після смерті Є. К. Редіна. До прибуття до Харкова теоретика і історика мистецтва Ф. І. Шміта лекції з цієї дисципліни тимчасово читав і М. Ф. Сумцов [7, ф. 2052, оп. 1, спр. 76, л. 1]. Займаючи посаду професора кафедри російської мови та літератури, він глибоко цікавився і проблемами розвитку мистецтва та культури. Деякий час М. Ф. Сумцов завідував університетським музеєм, багато працював над дослідженням проблем сучасного йому мистецтва, приділяючи особливу увагу питанням розвитку культури Слобожанщини. Це дозволило йому добре справитися з завданням викладача курсів з історії мистецтва.

На заміщення посади викладача кафедри історії і теорії мистецтв Імператорського Харківського університету у 1908 р. друг Є. К. Редіна Д. В. Айналов рекомендував одного зі своїх талановитих учнів — випускника Петербурзького університету В. К. Мясоедова [7, ф. 2052, оп. 1, спр. 79, л. 11-12]. Високо оцінюючи здібності свого учня, Айналов наполягав на його обов'язковому дворічному закордонному відрядженні для остаточного завершення освіти. В одному із своїх листів до Харківського університету Д. В. Айналов писав: «В. К. Мясоедов один из лучших и серьезнейших молодых людей, оставленных мною при университете. Если бы Вы снизошлись взять его, имели бы достойного преемника Редину».

Але це не влаштувало Харківський університет, бо спеціаліст був потрібен терміново. З цих причин університет, напевне, відмовився від цієї кандидатури. Деякий час у Харківському університеті знову не було штатного викладача по кафедрі історії мистецтва, але лекції з цієї спеціальності не припинялися.

Спадкоємцем Є. К. Редіна по кафедрі теорії та історії мистецтв з 1912 р. став Ф. І. Шміт. За своїм фаховим призначенням він був візантологом. Його наукові інтереси дали йому змогу продовжити і розвинути історію християнського мистецтва у стінах Харківського університету.

Ф. І. Шміт мав винятковий талант лектора. Його лекції з історії та теорії мистецтв користувалися великою популярністю у студентів. Вони охоплювали коло найрізноманітніших тем. Зокрема, це мистецтво Давнього та Близького Сходу, балканських країн. Особливу увагу вчений приділяв історії візантійського та християнського мистецтва [8, с. 261].

Цікаво, що на початку ХХ ст. харківська аудиторія вже не задовольнялася лише лекціями з історії мистецтв, а вимагала і спеціальних теоретичних курсів. Тому вчений багато і успішно працював над теоретичними і методологічними проблемами, присвятив їм ряд своїх наукових праць і виступав з ними перед аудиторією. Зокрема, він читав курс «Історія і теорія мистецтва» [9, с. 13].

З часом зростала потреба в урізноманітненні і розширенні курсів з історії мистецтв, а у зв'язку з цим і збільшенні кількості спеціалістів на кафедрі. У жовтні 1913 р. Ф. І. Шміт поставив питання про залишення при університеті на кафедрі теорії і історії мистецтв випускника Д. П. Гордеева. Він звернувся до М. Ф. Сумцова з проханням підтримати цю пропозицію і поставити питання про залишення Д. П. Гордеева на кафедрі для розгляду на засіданні факультету [7, ф. 2052, оп. 1, спр. 929, л. 1].

Ф. І. Шміт виховав нове покоління науковців. Серйозними вченими стали його учні С. О. Таранушенко, Д. П. Гордеев, С. А. Нікольська, які продовжували розвивати мистецькознавчі традиції у Харкові.

Свідченням піклування викладачів про урізноманітнення мистецькознавчих курсів є звернення О. М. Погодіна до М. Ф. Сумцова вирішити на засіданні факультету питання про введення у першому півріччі 1914/1915 навч. року двогодинних лекцій з історії російського та античного мистецтва. При цьому він рекомендував доручити читати їх А. І. Успенському і Є. Є. Кагарову.

Доречно зазначити, що мистецькознавча діяльність окремих харківських вчених не обмежувалася лише університетом. Статутом 1906 р. у міській школі малювання та живопису був закріплений спеціальний предмет – «Історія красних і прикладних мистецтв». Викладати цей курс був запрошений Є. К. Редін. У 1906-1908 рр. він прочитав курс історії мистецтв Давнього Сходу [10, ф. 45, оп. 1, спр. 3524^б, л. 24]. Лекції супроводжувалися демонстрацією діапозитивів, про поповнення яких постійно дбав Є. К. Редін. Практичні заняття також проводилися у Художньо-промисловому музеї та Музеї красних мистецтв. Ці заняття відвідували і учні декоративно-малювальної школи ім. М. Й. Бородаєвського. Після передчасної смерті Є. К. Редіна історію мистецтв деякий час читав художник М. С. Федоров [11, с. 2]. У першому півріччі 1911-1912 навч. року читати такі лекції погодився М. Ф. Сумцов. З 1912 р. лекції з історії мистецтв читав Ф. І. Шміт, який паралельно такі ж лекції читав і при Педагогічному відділі Історико-філологічного товариства.

Таким чином, питання викладання історії мистецтв в університеті та місті взагалі вирішувалося складно, протягом майже всього зазначеного періоду. Викладачі історико-філологічного факультету прикладали максимум зусиль і робили все необхідне, щоб в університеті розвивались мистецтво та інтерес до нього. І хоч не завжди були для вирішення цих проблем достатні умови, керівництво університету та деякі викладачі розуміли важливість в навчально-виховному процесі занять з історії та теорії мистецтв. Про це говорить сама за себе не лише діяльність багатьох викладачів, а і подальша діяльність деяких випускників.

1. Обзорные преподаваемых предметов в имп. Харьковском университете на 1882/83 а. г. – Харьков, 1882.
2. Киршичников А. И. Очерки по истории новой русской литературы. СПб., 1896.

3. Программы полукурсового испытания студентов историко-филологического факультета имп. Харьковского университета. — Харьков, 1890.
4. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) / Под ред. М. Г. Халанского и Д.И. Багаля. — Харьков, 1908.
5. *Редин Е. К.* Преподавание искусств в имп. Харьковском университете. — Харьков, 1905.
6. Обзорение преподаваемых предметов и распределение лекций и практических занятий по историко-филологическому факультету имп. Харьковского университета на 1907-1908 а. г. — Харьков, 1907.
7. Центральный Державний історичний архів України (м. Київ).
8. *Прокофьев В. Н.* Федор Иванович Шмит и его теория прогрессивного и циклического искусства // Советское искусствознание 80: Сб. ст. — М., 1981. — Вып. 2.
9. Обзорение преподаваемых предметов по историко-филологическому факультету на 1916-1917 уч. г. — Харьков, 1916.
10. Державний архів Харківської області.
11. Отчет о деятельности Харьковской городской школы рисования и живописи за 1909 г. — Харьков, 1910.